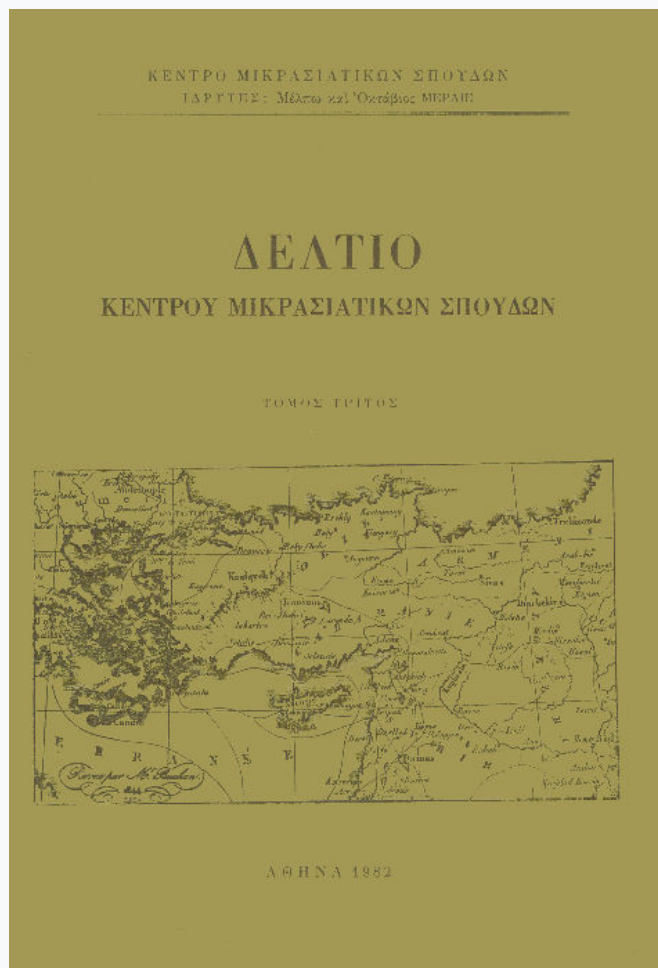


Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 3 (1982)



Βιβλιοκριτικό δοκίμιο: Γύρω από την ιστοριογραφία των Κυδωνιών

Ιωάννα Πετροπούλου

doi: [10.12681/deltiokms.286](https://doi.org/10.12681/deltiokms.286)

Copyright © 2015, Ιωάννα Πετροπούλου



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πετροπούλου Ι. (1982). Βιβλιοκριτικό δοκίμιο: Γύρω από την ιστοριογραφία των Κυδωνιών. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 3, 231–241. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.286>

BIBΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΚΥΔΩΝΙΩΝ

“Αν ή φετεινή επέτειος τής μικρασιατικής καταστροφής αποτελεί όρόσημο μιās πορείας μη αναστρέψιμης, αντίθετα, σέ ένα άλλο επίπεδο ή υπόθεση τής μικρασιατικής ιστοριογραφίας παραμένει αδιαμόρφωτη εξήντα χρόνια μετά: αναζητάει τὸ δρόμο τής ἐνηλικίωσής της ανάμεσα στίς συμπληγάδες τοῦ λαογραφισμού καί τοῦ ὑποκειμενισμού.

Τὸ μικρασιατικὸ φαινόμενο θά μπορέσει κάποτε νὰ δώσει ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματά μας ἂν ἀποκολληθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπαρχιακὴ τοῦ ἀπομόνωση πού συντηρεῖ καί τὴν ἰδεολογία τής μοναδικότητάς του καί μελετηθεῖ σέ συσχετισμὸ μὲ τὴν καμπύλη πού διαγράφει ὁ ἑλληνισμός. Ἐπομένως ὅτιδήποτε μπορεῖ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν ἀνάγκη μας νὰ κατανοήσουμε τὸ παρελθόν, ὅ,τι κινεῖται πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴν γίνεται δυνάμει χρήσιμο, ἐνταγμένο σὲ μιὰν ἄλλην ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία. «Ἡ Ἱστορία φτιάχνεται μὲ γραπτὲς πηγές. βέβαια. Ὅταν ὑπάρχουν. Μπορεῖ ὅμως νὰ γίνῃ, πρέπει νὰ γίνῃ, μὲ ὅτιδήποτε ἐπιτρέπει στὸν ἱστορικὸ ἢ ἐπινοητικότητά του νὰ χρησιμοποιήσῃ. Ἐπομένως μὲ λέξεις. Μὲ σημεία. Μὲ τοπία καί μὲ κεραμίδια. Μὲ τὶς μορφὲς τῶν ἀγρῶν καί μὲ ἀγριόχορτα. Μὲ τὶς ἐκλείψεις τής σελήνης καί μὲ τὶς λαίμαριες τῶν ἀλόγων. Μὲ πραγματογνωμοσύνες τῶν γεωλόγων πάνω στίς πέτρες καί μὲ ἀναλύσεις μεταλλικῶν σπαθιῶν ἀπὸ χημικούς»¹.

Τὸ βιβλίον τής Κυρίας Ἀθηνᾶς Ἰ. Κερσετετζή, *Ἀἰβαλί 1832 - 1922*, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο τετράδιον τοῦ ἱατροῦ Ἰωάννου Κερσετετζή, Ἀθήνα 1981 μὲ ἐξώφυλλον τοῦ Μάνου Κερσετετζή καί εἰσαγωγὴ τοῦ Πάνου Βαλσαμάκη, ἀποτελεῖ, καί αὐτό, ἓνα ἐρέθισμα. Ὅπως δὴποτε δὲν εἶναι τὸ πρῶτον. Καλὸ θά ἦταν νὰ ἐπισκοπήσουμε τὰ ὅσα προηγήθηκαν, δηλαδὴ τὴν ξένη καί τὴν ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία τὴν σχετικὴ μὲ τὸν τόπον: γιὰ νὰ συλλάβουμε σὲ ποῖο βαθμὸ ἡ περίπτωσις τοῦ Ἀἰβαλίου ἀποτελεῖ τυπικὸ δείγμα γιὰ τὴ μικρασιατικὴ ἱστοριογραφία σὲ συστοιχία μὲ τὴν ἀνάλογη νεοελληνική.

1. Τὸ παράθεμα εἶναι ἀπὸ τὸν Lucien Febvre. Τὸ δανείζομαι ἀπὸ τὸν Henri - Irenée Marrou «Πῶς ἐνοοῦμε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἱστορικοῦ» στὴν *Encyclopédie de la Pléiade*, Ἱστορία καί Μέθοδοί της, Α', Γενικὰ προβλήματα, μετάφρασις Ἑλένης Στεφανάνκη, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, Ἀθήνα 1979, σ. 386.

Μαρτυρίες από το προεπαναστατικό 'Αϊβαλί βρίσκονται λιγοστές²: βασική πηγή μας παραμένουν τὰ ὅσα οἱ ξένοι ταξιδιωτές παρατηροῦν καὶ μεταφέρουν: μιὰ φιλολογία ταξιδιωτική, ποὺ δὲν σκοπεύει βέβαια κατευθεῖαν στὴ μεταφορά ἱστορικῶν γνώσεων ἀλλὰ στὴν παράθεση κάποιων στοιχείων καὶ ἐντυπώσεων, μᾶς δίνει τὶς πρώτες ἀπὸ αὐτοψία πληροφορίες. Κινημένοι καὶ ἀπὸ τὶς φιλελληνικὲς τοὺς παρορμήσεις, οἱ περιηγητὲς γύρευαν νὰ καταγγείλουν τὴν ἀνατολικὴ βαρβαρότητα καθὼς καὶ νὰ ἐπαληθεύσουν τὸ σχῆμα ἐκεῖνο ποὺ ἤθελε ὅλες οἱ ἀρετὲς τῶν νεοελλήνων νὰ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν προγονικὴ κληρονομιά, τὸ ἴδιο ὅπως καὶ τὰ ἐλαττώματά τους.

Τὸ 1809 πραγματοποιεῖται ἡ ἐκδοσὴ τοῦ δεύτερου μέρους τοῦ *Voyage Pittoresque de la Grèce* ὅπου ὁ Choiseul - Gouffier κάνει μιὰ πρώτη μνεία γιὰ τὸ 'Αϊβαλί. 'Αποσιωπώντας τὸ ἂν οἱ πληροφορίες τοῦ στηρίζονται σὲ ἄμεση γνώση τοῦ χώρου ποὺ περιγράφει, προβάλλει τὸ γεγονός ὅτι οἱ μαθητὲς τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν διαβάζουν 'Όμηρο καὶ Θουκυδίδη, αὐτοὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν φημισμένων 'Ελλήνων, ὅπως τοὺς ὀνομάζει³.

'Η υἱοθέτηση μιᾶς ἀνάλογης φιλελληνικῆς στάσης ὁδηγεῖ τὸν Ambroise Firmin Didot νὰ συνυπογράψει τὸ 1817, στὶς Κυδωνίες⁴, τὸ γνωστὸ ψήφισμα

2. Σκοπὸς δὲν εἶναι ἐδῶ, νὰ γίνει βιβλιογραφικὴ παράθεση τίτλων — δὲν εἶναι τὸ ζητούμενο. 'Όπως δὴποτε στὸ θέμα εἰσάγουν οἱ: 'Α. 'Αγγέλου, «Πρὸς τὴν ἀκμὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ — οἱ διενέξεις τοῦ Λέσβιου στὴ σχολὴ τῶν Κυδωνιῶν», *Μικρασιατικά Χρονικά*, Ζ (1957), 1 - 81. Μ. Δ. Χαβιαρᾶς, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν», *Ξενοφάνης*, Ζ (1910), 13 - 15. Γ. Βαλέτας, «'Ιστορία τῆς 'Ακαδημίας τῶν Κυδωνιῶν, Α', 'Η καθιδρυτικὴ Βενιαμικὴ περίοδος», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 1948, [ἡμιτελές: τὸ Β' δὲν δημοσιεύθηκε].

3. «Il y a sur ce rivage de l'Eolide une école où la jeunesse apprend à lire Homère et Thucide. Ces details surprendront ceux qui par une erreur trop commune croient la nation entière des grecs plongée dans l'ignorance [...] un peu d'aisance et de liberté ont déjà reveillé chez eux l'attrait des connaissances et cette avidité de s'instruire qu'on suppose si faussement éteinte depuis longtemps parmi les descendants des fameux Hellènes». Παραπέμπω στὴν ἐκδόση: Choiseul - Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, Nouvelle Edition, τ. II, Λουβαῖν 1847, σ. 119. Σχετικὰ μὲ τὰ ταξίδια τοῦ Gouffier καὶ τὴν σταδιακὴ κυκλοφορία τοῦ ἔργου βλ. Αἰκ. Κουμαριανοῦ «Τὸ ταξίδι τοῦ Choiseul - Gouffier, ΙΗ' αἰώνας», στὸ Δρούλια κ.λ.π. *Περιηγήσεις στὸν ἐλληνικὸ χῶρο*, 'Αθήνα 1968, σ. 43 - 44, ὅπου καὶ ὅλο τὸ περὶ Κυδωνιῶν παράθεμα, μεταφρασμένο.

4. Στὸ *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Παρίσι [1826] ἔργο ἀφιερωμένο στὸν Κοραῖ ποὺ κυκλοφόρησε ἀνώνυμα καὶ σὲ ἐλάχιστα ἀντίτυπα, ὁ Didot πρωτοδημοσιεύει τὸ ἐλληνικὸ κείμενο τοῦ ψηφίσματος μὲ τὴν ἀντίστοιχη γαλλικὴ του μετάφραση. 'Εκεῖ βρίσκεται καὶ τὸ δικό του ὄνομα μεταγραφικὸ σὲ 'Ανάχαρις. Οἱ σχέσεις τοῦ Didot μὲ τὸ 'Αϊβαλί ὑπῆρξαν μακροχρόνιες, πολλαπλὲς καὶ γνωστές: δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ. Πολὺ ἀργότερα, στὸ ἔργο τοῦ *Alde Manuce et l'Hellenisme à Venise*, Παρίσι 1875, σ. 471 - 474, ἀναδημοσιεύει κείμενο καὶ μετάφραση τοῦ ψηφίσματος προσθέτοντας καὶ ὀρισμένα σχόλια γιὰ τὴ διαμονὴ του στὸ 'Αϊβαλί.

τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς οἱ ὅποιοι ἀποφασίζουν νὰ μιλᾶνε ἀρχαῖα καὶ νὰ μεταγράψουν τὰ χριστιανικά τους ὀνόματα σὲ ἀρχαιοελληνικά: τροπὴ νεωτεριστικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ θὰ καταδικαστεῖ ἕνα χρόνο ἀργότερα ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Ε'⁵.

Ἀπὸ τοὺς περιγηγῆτες πάλι, μνημονεύεται ἀναβίωση παραστάσεων ἀρχαίου δράματος στὸ προεπαναστατικὸ Ἀἰβαλί: τὸ 1817 δίνονται παραστάσεις τῆς Ἑκάβης⁶ ἐνῶ στὰ Θεραπειά, τὸ 1820, ἕνας μαθητὴς τῆς Σχολῆς τῶν Κυδωνιῶν φερμένος ἴσαμε καὶ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο, ἀπαγγέλλει μπροστὰ στὸν Marcellus τοὺς Πέρσες τοῦ Αἰσχύλου — πράξη ποὺ ἤθελε τόλμη τοὺς καιροὺς ἐκείνους⁷.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπανάσταση, ὁ Γάλλος Claude - Denis Raffanel, στρατευμένος μὲ τὴν κυριολεξία στὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεση, δημοσιεύει τὸ φιλελληνικὸ του πῶνημα *Histoire des événements de la Grèce*⁸. Ἐκεῖ ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὸ Ἀἰβαλί, μὲ πρόθεση νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴ τῶν εὐρωπαϊάνων ἀναγνωστῶν τοῦ στὴν κατεστραμμένη πιά πόλη, ὅμως πόλη ἐνὸς παρελθόντος ἐνδοξοῦ. Θὰ χρειαστεῖ νὰ μεσολαβήσουν σαράντα περίπου χρόνια γιὰ νὰ δοῦν τὸ φῶς, στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, τὰ χωρία ποὺ ὁ Raffanel ἀφιερώνει στὶς Κυδωνίες σὲ μετάφραση μιᾶς Ἑλληνίδας λογίας, τῆς Χαρίκλειας Σταυράκης Ἀναγνώστου⁹. Μετὰ τὸ πρῶτο φιλελληνικὸ κύμα, τὸ 1825, ὁ Abel François Villemain, ἀναπολεῖ τὸν προεπαναστατικὸ ὄλβο τῆς πόλης¹⁰.

Παράλληλα μὲ τὴν εἰρηνικὴ διεῖσδυση τῶν δυτικῶν ταξιδιωτῶν στὴν Ἀνατολή, σημειώνεται καὶ τὸ ρεῦμα τοῦ μισσιοναρισμοῦ. Φθάνουν ὡς ἐμᾶς κάποιες μαρτυρίες γιὰ τὶς σχέσεις τῶν ἱεραποστόλων μὲ τοὺς γηγενεῖς. Τὸ Μάιο τοῦ 1818, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Church Missionary Society αἰδεσιμότατος William Jowett, περαστικὸς γιὰ πέντε μέρες ἀπὸ τὶς Κυδωνίες, ἐπισκέπτεται

5. Γιὰ τὸ ψήφισμα καὶ τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐντάσσεται βλ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Ἀθήνα 1975⁸, σ. 161 - 162.

6. A. F. Didot, *Alde Manuce*. . . σ. 471: «La malheureuse ville de Cydonie inquiétait les Turcs à tel point que nous dûmes nous cacher dans un souterrain pour jouer l'Écube d'Euripide».

7. Marcellus, *Les Grecs anciens et les Grecs modernes*, Παρίσι 1861, σ. 227.

8. *Histoire des événements de la Grèce* [] par M.C.D. Raffanel [] *temoin oculaire des principaux faits*, Παρίσι 1822. Χαρακτηρίζει τὸ Ἀἰβαλί «Cette ville malheureuse», καὶ παρακάτω: «Aujourd'hui qu'Aivali n'est plus qu'un amas de cendres» σ. 193 - 194.

9. βλ. παρακάτω σ. 239.

10. Παραπέμπω σὲ μεταγενέστερη ἔκδοση, τοῦ 1852, *Etudes d'Histoire Moderne. Essai historique sur les Grecs depuis la conquête Musulmane*, Παρίσι 1852, σ. 233 - 235. Ἡ πρώτη ἔκδοση κυκλοφορεῖ μὲ τίτλο *Lascaris ou les Grecs du quinzième siècle suivis d'un essai historique sur l'état des Grecs depuis la conquête musulmane jusqu'à nos jours*, Παρίσι 1825. Ἀργότερα ὅμως ὁ Λάσκαρις ἀποσυνδέεται ἀπὸ τὸ *Essai historique* καὶ ἔτσι αὐτοτελῶς κυκλοφορεῖ στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ Χ. Α. Παρμενίδη τὸ 1847, ὅπου δὲν περιλαμβάνεται τὸ χωρίο γιὰ τὸ Ἀἰβαλί.

τῇ Σχολῇ ὅπου γνωρίζεται μὲ τὸν Γρηγόριο Σαράφη καὶ τὸν Θεόφιλο Καῖρη. Στὸ ἡμερολόγιο ποὺ κρατᾷ¹¹, περιγράφει τὸ σπῆτι ὅπου φιλοξενήθηκε καὶ σημειώνει πολλὰ γιὰ τὴ Σχολή, τὴν βιβλιοθήκη της, τὸν ἀριθμὸ τῶν μαθητῶν καθόδους καὶ γιὰ τὸ σύστημα διακυβέρνησης τῆς πόλης. Γευματίζει μὲ τοὺς δασκάλους τῆς Σχολῆς πρὶν σαλπάρει γιὰ τὴ Χίο, καὶ μὲ δική του παρότρυνση μαζεύονται πάνω ἀπὸ ἐβδομήντα ὀνόματα συνδρομητῶν γιὰ μιὰ νέα ἐκδοσὴ τῆς μετάφρασης τῶν *Ο'* ποὺ τυπώνεται στὴ Μόσχα¹². Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1819 ὁ Charles Williamson φθάνει στὴν πόλη, φέροντας μαζί του ἓνα κιβώτιο ξενόγλωσσα βιβλία γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῆς σχολῆς. «Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ὅσα ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, οἱ συναλλαγές του μὲ τοὺς ντόπιους πῆγαν καλὰ: στὶς Κυδωνίες ἐξαντλεῖ ὅλη του τὴν προμήθεια σὲ μαχητικὰ φυλλάδια καὶ ἐκδόσεις τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ποὺ προωθοῦνται μὲ τὴν συναίνεση τῶν δασκάλων τῆς σχολῆς¹³. Λίγο ἀργότερα, τὸ Νοέμβριο τοῦ 1820, δύο ἀμερικανοὶ μισσιονᾶριοι, φίλοι τῶν δύο προηγούμενων, ὁ Pliny Fisk καὶ ὁ Levi Parsons φθάνουν στὸ Ἀϊβαλί μὲ συστατικὲς ἐπιστολὲς τοῦ Βάμβα στὰ χέρια. Θὰ δημοσιεύσουν τὴν ἐκθεσὴ τους σὲ μιὰ ἐφημερίδα τῆς Βοστώνης, ἓνα χρόνο μετὰ, δίνοντας πληροφορίες γιὰ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ σύνθεση τῶν μαθητῶν, μεταφέροντας τὴν ἐντύπωσή τους ἀπὸ τὴν περιδιάβαση τῆς πόλης, καὶ τὴν εἰρηνικὴ ὑποδοχὴ ποὺ τοὺς γίνεται: ἀσκοῦν ἐλεύθερα τὴν ἱεραποστολική τους δράση — μοιράζον ἐντυπα καὶ βιβλία θρησκευτικὰ¹⁴.

Ἀκόμα καὶ ὅταν δὲν προκαλεῖται ἄμεση ἀντιπαράθεση ἢ δὲν ἐξαπολύεται ἀνοιχτὴ καταδίωξη¹⁵ ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ χρηστεπάνου πληρώματος, καὶ μό-

11. Παραπέμω στὴν ἐκδοσὴ: William Jowett, *Christian Researches in the Mediterranean from 1815 to 1820... with an Appendix*, third edition, Λονδίνο 1824 σσ. 58 - 68· ἡ πρώτη ἐκδοσὴ εἶναι τοῦ 1822. Τὸ χειρόγραφο ἡμερολόγιο στὸ ὁποῖο βασίστηκε ἡ ἐκδοσὴ τοῦ 1822 βρίσκεται σήμερα στὸ Λονδίνο στὸ Church Missionary Society· βλ. Richard Clogg «Two accounts of the Academy of Ayvalik in 1818 - 1819», *Revue des Études Sud-Est Européennes*, X, 1972, 4, σ. 633 - 667 ὅπου καὶ δημοσιεύεται τὸ χρ.

Πρώτη μνεία τῶν Jowett καὶ Williamson ἀπαντᾷ σὲ ἀνυπόγραφο ἄρθρο «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ», *Ξενοφάνης Β'* 1905, 347 κ.ἐ. Ἀποσπάσματα τοῦ Jowett μεταφράστηκαν στὰ ἑλληνικὰ δυὸ φορές, ὅσο ξέρω: τὴν μιὰ ἀπὸ τὸν Μιχ. Κωνσταντινίδη, *Ἡ Μελέτη*, 1909, σσ. 108 - 113, καὶ τὴν ἄλλη ἀπὸ τὸν Ν. Καραῤῥᾷ, *Δυὸ περιγραφὲς τῆς Ἀκαδημίας Κυδωνιῶν 1818 - 1819 ἀπὸ τὸν Ἀγγλο Richard Clogg*, Ἀθήνα 1974.

12. Στὴν ἑλληνικὴ ἀπόδοσιν τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Jowett ἀπὸ τὸν Ν. Καραῤῥᾷ δὲν συμπεριλαμβάνονται οἱ μνείες γιὰ τὶς σχέσεις μισσιονᾶριων μὲ τοὺς Ἀϊβαλιῶτες: «Θὰ παραλείψουμε τὶς φροντίδες τοῦ Jowett γιὰ τὴ διάθεση τῶν ἱεραποστολικῶν του βιβλίων καὶ θὰ περιορισθοῦμε μόνο σὲ ὅσα ἀφοροῦν τὶς Κυδωνίες καὶ τὴν Ἀκαδημίαν των», ὁ.π., σ. 11.

13. R. Clogg, ὁ.π., σ. 657 - 663.

14. R. Clogg, ὁ.π., σ. 665 - 667.

15. Μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Ἀνθιμος Ἐφέσου [ὁ Β'] μητροπολίτης ἀπὸ τὸ 1837 ὡς τὸ 1845] ὅταν ἔφτασε στὸ Ἀϊβαλί «ἐξέζεσε τὸν θυμὸν του εἰς τῶν Ἀμερικανῶν τὰ βιβλία. [] Καθ' ἐ-

νον ό διαφορετικός τρόπος θέασης τών πραγμάτων δημιουργεί έντάσεις μέσα στην κοινότητα που συντηρεί τις παραδοσιακές νοοτροπίες. Ό βρετανός έφημέριος τής Σμύρνης V. J. Arundell που περιδιαβάζει τó 'Αιβαλί γύρω στá 1833, áποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση áπό τήν άποψη αύτή¹⁸.

'Αναζητώντας τις άπαρχές καταρτισμού μιás έλληνικής ιστοριογραφίας με κριτήριο τήν συνειδητή άπόφαση τών ανθρώπων νά κάνουν ιστορία ή, έστω, νά μεταδώσουν πληροφορίες, άναφερόμαστε στá βοηθήματα και όχι στις πηγές. Στην πορεία που διανύει ή έλληνική ιστοριογραφία ή σχετική με τó 'Αιβαλί, διαπιστώνουμε μιá βραδύτητα στους ρυθμούς της: οί Κυδωνιάτες βιώνουν τó παρόν αφήνοντας τούς ξένους νά τούς περιγράφουν. 'Η άνάγκη νά μεταβληθούν άπό άντικείμενα παρατήρησης σέ δημιουργούς-έρμηνευτές τών περιπετειών τους θά έρθει άργότερα. Χαρακτηριστική είναι ή στάση του W. Jowett στá 1818: «I expressed my surprise that they did not write a history of Haivali, before the traditional memory of its origin vanished»¹⁷. Τό αίτημα μιás ιστορίας γραμμένης άπό τούς ίδιους δέν μοιάζει νά έχει ώριμάσει στá προεπαναστατικά χρόνια — ίσως δέν έχει τεθεί άκόμα.

Τό αντίστοιχο σημείο τροπής για τόν έλλαδικό χώρο θά εκφράσει ό Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος τó 1846, πρίν άκόμα συνθέσει τή δική του ιστορία: για τήν ανάιρεση του Fallmerayer είναι άναγκαία μιá έθνική αύτόχθονη ιστοριογραφία γιατί μόνον οί πρωτόγονοι λαοί αφήνουν τούς ξένους νά τούς μελετούν ιστορικά¹⁸. Πρίν όμως ώριμάσει ή έμπρόθετη αύτή τάση, θά ύπάρ-

κάστην Κυριακήν, ή και έορτην τότε, [] ήνάπτετο (λέγουν), πάραυτα και τις μεγάλη και φλογώδης πυρά, μέσα εις τόν περίβολον πρό τών θυρών του ναού· και ενώ ή 'Αγιότης αύτου έξετέλει ιεουργών [] οί ιερείς και τά Διακόνια, πατώντες, ως λησται, τας πέριξ οικίας, έφερον και έρριπτον εις τήν πυράν σωρηδόν Εύαγγέλια, Ψαλτήρας, και 'Αποστόλους και άλλα εκκλησιαστικά βιβλία άπό τών Ιεραποστόλων εκδεδομένα []. 'Η δέ 'Αγιότης αύτου [] διατί νά μη δύναται νά κατακαύση και τούς ίδιους αύτους 'Αμερικανούς (ως και πάπας τις [] τόν Κοπερνικον. . .) ως ύποβλέπων αύτους και φοβούμενος μη τυχόν, άνοίγων τους όφθαλμούς τών ανθρώπων ως εξηγούντες τας Εύαγγελικάς ρήσεις άπλοελληνιστί εις τά μικρά πλήθη. . . Τά Κυδωνιακά ή οί νέοι τών Κυδωνιών τριάκοντα τύραννοι, Μάλτα, 1842 (σχόλια σ. κ - κα').

16. Ξένος πρós τó πνεύμα του θρησκευτισμού που συνέχει τούς Κυδωνιάτες, άπορεί με τή βιάση τους νά ξαναχτίσουν μετά τήν καταστροφή, άντι για σχολιά, εκκλησίες. Και κατάληγει, όρθολογιστικά: «Already four churches are restoring for a population not at present exceeding eight or ten thousand while at Smyrna three churches suffice for more than thirty thousand». Προβαίνει όμως ό ίδιος σέ έներγείες για ίδρυση παρθεναγωγείου, βλ. *Discoveries in Asia Minor*, Λονδίνο 1834, II, σ. 325.

17. R. Clogg, ό.π., σ. 647.

18. Τό άναφέρει ό Γ. Βελούδης, «Ό Jacob Philipp Fallmerayer και ή γένεση του έλληνικού ιστορισμού», *Μνήμων* (1982), 67.

Τό φαινόμενο του έτεροπροσδιορισμού τών απολίτιστων λαών τής 'Ανατολής έπισημαίνει

ζουν κάποιες μνείες, έμμεσα αρχίζει νά ψάβεται τὸ ἱστορικὸ πεδίο. Πρὶν τὴν ἐπανάσταση ἀναφορὲς στὸ «*Λόγιο Ἑρμῆ*», καὶ ἀργότερα αὐτοτελῆ δημοσιεύματα. Τὸ 1842 τυπώνεται στὴν Ἀθήνα Ὁ *Κυδωνιάτης*¹⁹, ὅπου προτάσσεται εἰσαγωγή: γιὰ πρώτη φορὰ μᾶς δίνεται ἡ πολεοδομικὴ περιγραφὴ τῆς πόλης, ἀναφέρονται οἱ τρεῖς συνοικίες τῆς, ἡ ἀνταπόκρισή τους μὲ τὶς κοινωνικὲς δυνάμεις ποὺ ἀρχίζουν νὰ διαμορφώνονται, οἱ ἐσωτερικοὶ τους ἀνταγωνισμοί²⁰.

Ἐκεῖνη τὴ χρονιά, φέρεται τυπωμένο (ἐν Μελίτῃ) ἓνα ἀνώνυμο λιβελλογράφημα²¹ ἀφιερωμένο στὸν Σουλτάνο Ἀβδούλ Μετζίτ. Πρόθεσή του εἶναι περισσότερο νὰ στηλιτεύσει τοὺς ἰθύνοντες καὶ λιγότερο νὰ κάνει ἱστορία — εἶναι ἓνα μαχητικὸ φυλλάδιο: παρέχει πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν οικονομικὴ ἱστορία τῆς πόλης στὴ δεκαετία 1830 - 1840, καὶ γιὰ τὴν κοινωνικὴ στρωματογραφία.

Παρακολουθώντας τὴν τροχιά ποὺ διανύει ἡ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία (στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας ἐντάσσεται καὶ ἡ μικρασιατικὴ), παρατηροῦμε ὅτι

ὁ παλαιστίνιος ἱστορικὸς Edward Said στὴν προσπάθειά του νὰ ἀναλύσει τὸ φαινόμενο τοῦ orientalism (ὁρος ἀναπδοτος στὰ ἑλληνικά: ὁ Α. Ἡπίτης στὸ λεξικό του μεταφράζει: ἀσιατισμός), ποὺ ἀποτελεῖ «*un style occidental de domination, de restructuration et d'autorité sur l'Orient*» βλ. E. W. Said, *L'Orientalisme, L'Orient créé par l'Occident, traduit de l'Américain* par Catherine Malamoud, Παρίσι 1980, σ. 15 καὶ πολλ.

19. Ν. Ι. Σαλτέλλη, Ὁ *Κυδωνιάτης* — *Ποίημα εἰς ἄσματα τέσσαρα*, Ἀθήνα 1842, σ. μ' - ν', βλ. καὶ β' ἐκδ. «μετὰ διορθώσεων καὶ προσθαφαιρέσεων», Ἀθήνα 1880.

20. Γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἐγγράφονται οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς παράμετροι στὸ ὄρω, καὶ γενικά, γιὰ τὴν χωρογραφικὴ σύνθεση τῆς πόλης, εἶναι δυνατό νὰ συνάγουμε στοιχεῖα ἀπὸ τὸ προφορικὸ ὕλικό ποὺ ἔχει συλλέξει τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. [Φάκελλοι 1 - 8] Οἱ ἀναμνήσεις τῶν προσφύγων χρονολογικὰ παραπέμπουν στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ὄχι παλαιότερα: βρισκόμαστε πάντως μπροστὰ σ' ἓνα πλοῦσιο, λεπτομερειακὸ μωσαϊκὸ πληροφωριῶν, ἐπιδεκτικὸ συνθετικῶν προσεγγίσεων.

21. Τὰ *Κυδωνιακά* ἢ οἱ νέοι τῶν *Κυδωνιῶν* τριάκοντα ἔτη ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐκδοθέντα κατὰ τὸ 1842 Ἰουλίου 17 καὶ δημοσιευμένα εἰς μέρος τρίον, Μάλτα, 1842. Τὸ θέμα τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου μένει ἀνοιχτό: ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἀποψη ὅτι συγγραφέας τοῦ ἔργου ὑπῆρξε ἡ Χαρίκλεια Σταυράκη Ἀναγνώστου, βλ. Ἰω. Καραμπιλιᾶ, *Ἱστορία τῶν Κυδωνιῶν*, Β', Ἀθήνα 1950, σ. 220. Ἡ βιβλιογραφία Γκίνη - Μῆξα δὲν ἀναφέρει ὄνομα συγγραφέα. Ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν ὅμως ἀντιγράφει, χωρὶς παραπομπή, τὴν παρακάτω μνεία: «1842 δεκεμβρίου 8/ Διὰ τὸ φοβερὸν βιβλίον *Κυδωνιακά*» περὶ τοῦ βρωμοβιβλίου δὲν γράφω εἰς κανένα, ἐκτὸς τοῦ Ἀγίου Θ [] καθότι δὲν πειράζει μόνον τὸν Ἐφέσου, ἀλλ' ὅλους ἐν γένει τοὺς ἁγίους, ὑπουργοὺς κ.λ.π. Καὶ αὐτὸ τὸ βρωμοβιβλίδιον δὲν ἐτυπώθη εἰς τὴν Μελίτην ἀλλ' εἰς τὴν Σύρον, εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Γεωργίου Μελισταγοῦς, Κυδωνιάτου. Οἱ ἐκδόται καὶ οἱ συγγραφεῖς εἰσὶ δύο ἀπονενωμένοι καὶ κοῦφοι. ὁ εἰς εἶναι ἱατρός Παναγιώτης Ζωντανός καὶ αὐτὸς Κ. [Κυδωνιάτης] καὶ ἕτερος ψωροδιδάσκαλος Σταυράκης, ἐκ Μαδαμάτου τῆς Μυτιλήνης ὅστις τὸ πρῶτον ἦτο κουρεὺς, ἔγινε καλόγηρος, μετὰ ταῦτα ἐξύρισε τὸ γένειον, ἔγχευε, καὶ τελευταῖον κατήντησε καὶ συγγραφεὺς». Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικά Ἑφημερίδες 1500 - 1912*, Ἀθήνα 1936 - 1938, σ. 423.

από τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα ἐπιλέγει γιὰ ἀντικείμενό της τὰ μεγάλα σύνολα: πρῶτα γενικὲς ἱστορίες, ἱστορίες ἀρχαίων λαῶν, εὐρύτερων γεωγραφικῶν περιοχῶν καὶ ὄχι πάντως γιὰ τὴν ὥρα πολισμάτων. Θὰ περάσει ἕνας αἰώνας γιὰ νὰ ἐντοπιστεῖ τὸ ἐνδιαφέρον στὶς ἱστορίες πόλεων, ἡ ἐμφάνιση τοπικῶν μονογραφιῶν πυκνώνει μόλις στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα καὶ βαδίζει παράλληλα μὲ τὸν ἀνερχόμενο ἱστορισμό. Ἡ ἀνάγκη περιγραφῆς μιᾶς πόλης προϋποθέτει μιὰ σειρὰ οικονομικῶν καὶ πολιτισμικῶν μεταλλαγῶν, οἱ ὁποῖες στὸ χῶρο ποὺ ἐξετάζουμε συμβαίνουν μὲ βραδύτατους ρυθμούς: ἡ ἀστικῆς μορφῆς συγκρότηση εἶναι καὶ αὐτὴ φαινόμενο τῶν μέσων τοῦ περασμένου αἰώνα.

Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς *Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τὸ ἔργο ζωῆς τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, κυκλοφορεῖ μεταξὺ 1860 καὶ 1874, ἐνῶ ἡ πρώτη του μορφή δημοσιεύεται ἀπὸ τὸ 1853²². Τὸ τρίσημο σχῆμα τῆς διαχρονικῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ ποὺ προτείνεται θὰ συναντήσῃ τὴν πλήρη ἀποδοχὴ καὶ ἀπὸ 'δῶ καὶ πέρα θ' ἀποτελέσει τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς· σ' αὐτὸ θὰ μποροῦν νὰ ὑπαχθοῦν ὅλα τὰ ἐπιμέρους μελετήματα, ὅπως οἱ τοπικὲς ἱστορίες, οἱ ἱστορίες πόλεων.

Τὸ 1861 σημειώνεται σὰν προοίμιο μιὰ πρώτη ἀπόπειρα καταρτισμοῦ ἱστορίας: *Αἱ Κυδωνίαι πρὸ τοῦ 1821*. Βέβαια, τὸ μετάφρασμα τῆς Χαρίκλειας Σταυράκης ἀκουμπάει σ' ἕνα κείμενο ξένο, τοῦ Raffenel, τὴν *Histoire des événements de la Grèce*²⁴. Στὸν πρόλογό της ὁριοθετεῖ τὴν παρέμβασή της

22. Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους* [ἡ πρώτη μορφή: 1853] ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ἀθήνα 1970.

23. Σκοπὸς τῆς ἐπισκόπησης ποὺ γίνεται ἐδῶ δὲν εἶναι ἡ σύνταξη μιᾶς πλήρους βιβλιογραφίας γιὰ τὸ Ἀἰβαλί. Θὰ σημειωθοῦν ἐδῶ ὁρισμένες κινήσεις χαρακτηριστικὲς τῆς πύκνωσης τοῦ ἐνδιαφέροντος: Τὸ 1864 δημοσιεύει ὁ Ἐπ. Σταματιάδης ἄρθρο στὴ *Χρυσολίδα* μὲ τίτλο «Αἱ Κυδωνίαι» [Β', σ. 231· Δ' σ. 596] καὶ τὴν ἐπόμενη χρονιά, ὁ ἴδιος, τὸ «Πάτμος καὶ Κυδωνίαι» στὸ *Ἑθνικὸ Ἡμερολόγιο* τοῦ Βρεττοῦ [σ. 205 - 227]. Τὸ 1875, σὲ μιὰ διάλεξη στὴν Ἑταιρεία Τυπογράφων καὶ Βιβλιοδετῶν, ὁ Δ. Εἰρηνίδης ἀναφέρεται στὴν προεπαναστατικὴ τυπογραφία τοῦ Ἀἰβαλίου (δημοσιεύθηκε ἕνα χρόνο μετὰ σὲ φυλλάδιο μὲ τίτλο *Ὀμιλία περὶ Γουτεμβέργιου*). Τὸ 1893 στὸ σύλλογο «Ἀνατολὴ» γίνεται διάλεξη τοῦ Γ. Ν. Τζιτζήτη ὅπου μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ λαογραφισμοῦ, δίνεται ἐμφαση στὶς πληροφορίες τῆς σύγχρονης ζωῆς. Δημοσιεύθηκε καὶ αὐτή, στὸν *Ξενοφάνη*, τὸ 1896 (Α', σ. 241 - 250). Ὅπως δὴποτε οἱ μνῆες αὐτὲς δὲν εἶναι παρὰ ἐνδεικτικὲς.

Στὴν ἐπισκόπηση αὐτὴ ἔκρινα μεθοδολογικὰ ἀβάσιμο νὰ συνεξετάσω ἐργασίες λαογραφικοῦ χαρακτήρα, ὅπως π.χ. τοῦ Φώτη Κόντογλου, καὶ αὐτὸ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἀξιολογικὸ τους βᾶρος.

24. Raffenel, ὁ.π.

Τὸ μετάφρασμα τῆς Σταυράκης ἀντιστοιχεῖ στὸ IX κεφάλαιο τοῦ Raffenel σ. 187 - 202, καὶ εἶναι ἐπανεξημένο κατὰ τριάντα σελίδες, ὅπου περιλαμβάνονται οἱ προσωπικὲς της σημειώσεις. Τὸ τιτλοφορεῖ ἡ ἴδια *Αἱ Κυδωνίαι πρὸ τοῦ 1821 κατὰ τὸν Κύριον Μ. Α. Ραφφενέλον*, μετάφρασις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ ὑπὸ Χαρίκλειας Σταυράκης Ἀ. Ἀναγνώστου, Σμύρνη

στά πλαίσια μιᾶς τοπικῆς αὐτογνωσίας: «Τὸ νὰ ἀγνοῇ δέ τις τὴν ἀρχὴν τῆς πατρίδος του καὶ τὰ ἐν αὐτῇ συμβάντα, εἶνε, νομίζω, τὸ αὐτὸ, ὡς νὰ ἀγνοῇ τὰς εισόδους καὶ ἐξόδους, τὰ ἀνώγεια καὶ κατώγεια αὐτῆς τῆς οἰκίας του. Ὁρθόν, καὶ φρόνιμον καὶ δίκαιον ὅθεν εἶνε, τὴν πατρίδα, καὶ τὰ τῆς πατρίδος νὰ ἐξετάζη καὶ νὰ μαυθῇ τις πρῶτον πάντων, πρὶν ἐξέλθῃ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἄλλων ἀπασῶν καὶ χωρῶν καὶ πραγμάτων. Ἀλλ' ὅποῖον ὄνειδος τὸ νὰ σπουδάζῃ καὶ νὰ διαλέγηται περὶ Ἰνδικῶν καὶ Σινικῶν πόλεων ὁ Κυθωνιάτης, φέρ' εἰπεῖν, παῖς, καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ συμβάντα αὐτῶν τῶν Κυθωνιῶν νὰ ἀγνοῇ»²⁵.

Παρακινήμενη, καθὼς δηλώνει, ἀπὸ τὸν πατέρα της τὸν Σταυράκη Ἀναγνώστου, δὲν διστάζει νὰ προσθέτῃ στὸ κείμενο τοῦ 1822 κάποια ἐμβόλιμα στοιχεῖα ποὺ δίνουν ἐπικαιρικὸ χαρακτήρα, γεφυρώνοντας τὸ χρονικὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸ πρωτότυπο καὶ στὴ μετάφραση.

Γύρω στὰ μέσα τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα ὁ Ἰωάννης Δ. Ἀποστολάκης δημοσιεύει σ' ἓναν τόμο τὸ περιεχόμενο διάλεξής του ποὺ ὀργανώνεται στὶς Κυθωνίες ἀπὸ τὸν «Σύνδεσμο Ἐμποροῦπαλλήλων», τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1912²⁶. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ μιὰ ἱστορία δομημένη με κριτήρια καὶ μέθοδο ἐπιστημονικῇ, γραμμένη ἀπὸ ἓναν μὴ ἐπαγγελματία ἱστορικὸ ὅχι ἐντελῶς βέβαια ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἓναν διδακτισμὸ: τὸ στοιχεῖο ποὺ προσκομίζει ὁ Ἀποστολάκης ἐκτὸς ἀπὸ τίς πληροφορίες αὐτὲς καθεαυτές, εἶναι ὅτι προσανατολίζει τὴν ἔρευνα πρὸς μιὰ περισσότερο θετικιστικὴ καὶ λιγότερο μυθοποιητικὴ ἀντίληψη: Ἀσχεῖ τὴν ἱατρικὴ, κι ὁ στοχασμὸς του διαμορφώνεται μέσα σ' ἓνα κλίμα ποὺ ἀπαταιεῖ τὴν ἀκρίβεια²⁷, τὸν ἔλεγχο τῶν ὅσων μεταφέρει ἀλλὰ καὶ παράλληλα θεᾶται τὴν ἱστορία σὰν ζωντανὸ ὄργανισμὸ καὶ δηκτικὰ ἐπισημαίνει τὰ κενὰ της²⁸.

1861. Στὸν τίτλο γίνεται κάποια σύγχυση: τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Raffanel δὲν εἶναι Μ.Δ. Τὸ Μ μπαίνει ἀντὶ τοῦ Monsieur, τὸ πλῆρες ὄνομά του εἶναι Claude - Denis.

25. Αἱ Κυθωνίαι. . . (Πρόλογος σ. 1).

26. Ἰωάννη Δημητρίου Ἀποστολάκι ἱατροῦ, *Κυθωνιακαὶ μελέται καὶ Παραλληλισμοί*, τόμος Α', Τὰ πρὸ τῆς καταστροφῆς, ἐν Κυθωνίαις, 1914. Στὴν εἰσαγωγὴ προαναγγέλλει τοὺς ἐπόμενους δύο τόμους ποὺ περιλαμβάνουν τὰ μετὰ τὴν παλιννόστηση 1840 - 42 καὶ τὰ ὡς τὸν στρατιωτικὸ νόμο τοῦ 1909 γεγονότα. Ἀπ' ὅσα γνωρίζω κανένας ἀπὸ τοὺς δύο τόμους δὲν τυπώθηκε. Καὶ ὁ πρῶτος εἶναι δυσεύρετος. Τὸ ἀντίτυπο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν συλλογὴ κυθωνιακῶν ἐντύπων τοῦ Ἀθανασίου Δ. Χατζηδῆμου.

27. Παραπέμπει συχνὰ στὸν Didot, τὸν Villemain, τὸν Raffanel. Ἐπίσης εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἀναφέρει τὸν Ciampolini δίχως νὰ δίνει λεπτομερὴ παραπομπή. Σημειῶνω ἐδῶ μόνον λίγα σχετικὰ στοιχεῖα: Πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Luigi Ciampolini, *Storia del risorgimento della Grecia*, Φλωρεντία 1846, τ. 1, σ. 175 - 177. Ἔργο ἀφιερωμένο στὸν Ὀθωνα, ἄρχισε νὰ γράφεται τὸ 1843 καὶ τελείωσε τὸ 1843. Δὲν μοιάζει οἱ πληροφορίες του γιὰ τίς Κυθωνίες νὰ δίνονται ἀπὸ αὐτοψία.

28. «καὶ ἡ μὴ ὑπαρξὶς Ἑκκοινικῶν Ἀρχαίων» καὶ ἡ μὴ ποτε γενομένη ἀπαριθμησης

Λίγο πριν τη μικρασιατική καταστροφή, το 1920, θα εκδοθεί από το γυμνασιάρχη Γεώργιο Σακκάρη²⁹ η πρώτη άρτια μορφή ιστορικής μονογραφίας για το 'Αίβαλι. Η περιοδολόγησή του εκτείνεται από την αρχαία εποχή ως τις αρχές του εικοστού, ή έμφαση όμως δίνεται στο 19ο αιώνα.

Τώρα μās δίνεται η αίσθηση τής ροής των συμβάντων μέσα στη διάρκεια στο έργο αυτό που συνδυάζει την προσωπική, από αυτοψία, γνώση των πραγμάτων, με την εντρυφήση στα παλαιότερα συγγράμματα. Φορέας του μύθου εκεί όπου η έρμηνεία των φαινομένων τόν ξεπερνάει, αλλά και συντελεστής μιας προσεκτικής τεκμηρίωσης των δεδομένων του, αποκαθιστά σέ είδος μικτό αλλά νόμιμο τά γεγονότα μέσα στο χώρο και το χρόνο.

Τέλος, η δίτομη ιστορία του 'Ιω. Ν. Καραμπιλιώ³⁰, που εκδίδεται τριάντα χρόνια αργότερα, δεν θα προσθέσει πολλά σέπραγματολογικό επίπεδο, θα προσφέρει όμως έρμηνείες σέ ιδεολογικό επίπεδο που απορρέουν από τη θέση του απέναντι στην όριστική συντελεσμένη πιά ιστορία του τόπου του. Χαρακτηριστική καμπή: μετά την καταστροφή ό ιστορικός τάσσεται στην ύπηρεσία τής αξιοποίησης ενός αποδεικτικού ύλικού, έχει μια όρισμένη αποστολή.

Αυτά για την προϊστορία.

'Εδώ ακριβώς έρχεται σήμερα νά προστεθεί τó βιβλίό τής Κυρίας 'Αθηνās Κερεσσετζή, που με πολλή φροντίδα εκδίδει ένα σημειωματάριο του πατέρα της. Θα χρειαστούν δυό λόγια για τó χειρόγραφο και τó γραφέα του³¹. 'Ο γιατρός 'Ιωάννης Κερεσσετζής, γεννημένος τó 1866 στό 'Αίβαλι, σπουδασμένος στην 'Αθήνα και στό Παρίσι, επιστρέφει τó 1914 στόν τόπο του και άσκει την ιατρική του, μετέχοντας πάντα ένεργά στα δημόσια πράγματα. 'Αλλά οι περιπέτειες του πολέμου και η καταστροφή θα σημάνουν την όριστική του έγκατάσταση στόν έλλαδικό πιά χώρο. Προς τó τέλος τής ζωής του, μέσα στην Κατοχή, αποφασίζει νά καταγράψει την ιστορία του 'Αίβαλιού. Τό άφηγρημα αυτό, που καλύπτει την περίοδο 1832 - 1922, αποφασίζει μετά σαράντα χρό-

και παράδοσις και παραλαβή και των υπάρχόντων έγγραφων εις τούς έπερχομένους, συνέτινεν ώστε ουδεις νά γνωρίζη τί είδους επισήμων έγγραφων είμεθα κάτοχοι. 'Εζητήσαμεν πάντοτε μόνον την μέθη των άξιωμάτων», δ.π., σ. 236.

29. Γεωργίου Σακκάρη, *Ιστορία των Κυδωνιών*, Σύλλογος προς διάδοσιν ώφελίμων βιβλίων, 'Αθήνα 1920. Βιογραφικά του Σακκάρη παραθέτει ό 'Ιω. Καραμπιλιώ, *Ιστορία των Κυδωνιών*, Β', 'Αθήνα 1950, σ. 219· βλ. ακόμα 'Ελ. Σβορώνου και Θρ. Μάλη, *Ημερολόγιο του Αιγαίου*, Β', 1906, σ. 329 - 333.

30. 'Ιω. Ν. Καραμπιλιώ, *Ιστορία των Κυδωνιών*, τ. Ι: 1949, τ. ΙΙ: 1950, 'Αθήνα.

31. Τό χειρόγραφο άποτελείται από 74 φύλλα λυτά, γραμμένα με μελάνι στό recto (σχήμα κόλλας διαγωνισμού). 'Υπολείπονται και έλλα φύλλα που λανθάνουν, αλλά χρησιμοποιήθηκαν για τή σύνταξη του βιβλίου. Θεωρώ υποχρέωσή μου νά ευχαριστήσω την Κυρία 'Α. Κερεσσετζή για την προθυμία με την όποια ανταποκρίθηκε στην επιθυμία μου νά δώ τó ίδιο τó χειρόγραφο, καθώς και για τις πρόσθετες πληροφορίες που μου έδωσε.

νια νά ἐκδόσει ἡ κόρη του. Χρησιμοποιώντας τὸ χειρόγραφο σὰ βασικὴ πηγή, καὶ ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀπαιτούμενες, κατὰ τὴν κρίση της, προσθαφαιρέσεις, φτιάχνει ἕνα νέο κείμενο χωρισμένο σὲ ἐνότητες θεματικῆς, διαφοροποιημένο ἀπὸ τὸ πρωτότυπο πὺν ἀκολουθεῖ μιὰ κάπως «συνειρμικὴ» γραφή.

Ἡ προσωπικὴ ἐπέμβαση τοῦ κτήτορα στὸ χειρόγραφο πὺν βρέθηκε στὴν κατοχή του — πρακτικὴ κοινὴ μέσα στοὺς αἰῶνες — δημιουργεῖ ἐπ'ἀλλήλες χρονολογικῆς διαστρωματώσεις ὅχι εὐκόλα διακριτές. Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἡ ἐπιστημονικὴ δεοντολογία τοῦ ζητήματος: ἄλλωστε τὸ κείμενο κερδίζει σὲ ποσότητα στοιχείων ὅσο χάνει ἀπὸ ἱστορικὴ καθαρότητα, κι ἂν θέλουμε νὰ κατανοήσουμε τοὺς μέσους ὅρους, νὰ ξέρουμε πῶς σκεφτόταν ἕνας 'Αἰβαλιώτης γιὰτὸς τὸ 1940, μποροῦμε νὰ τὸ ἀνιχνεύσουμε παρὰ τὸ διάμεσο ἐνὸς ἄλλου γνώστη.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου, κυρίως τὸ τμήμα του πὺν ἀναφέρεται στὰ παλαιότερα χρόνια, κινεῖται μετὰξὺ μύθου, θρύλου καὶ προφορικῆς παράδοσης· θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι, σὲ γενικῆς γραμμῆς, ἐμπεριέχεται καὶ στὰ ἔργα τοῦ Καραμπλιά καὶ τοῦ Σακκάρη. Τὸ νέο στοιχεῖο πὺν προσκομίζει, καὶ γι' αὐτὸ τὰ γραφόμενα τοῦ 'Ιωάννη Κερσετετζὶ μᾶς ἐνδιαφέρουν σήμερα, εἶναι ἡ προσεκτικὴ καταγραφή ὀρισμένων πραγμάτων γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς μίλησε κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς, ἴσως γιὰτὶ θεωρήθηκαν καθημερινά, δίχως σημασία: ποῖα ἦταν τὰ σωματεῖα, οἱ ἀδελφότητες, ποιοὶ ἦσαν οἱ γιὰτροί, οἱ φαρμακοποιοί, πῶς ἔζησαν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι πὺν φτιάξανε τὴ μοῖρα τοῦ τόπου τους. «Γιὰ νὰ γνωρίσουμε τὸν ἄνθρωπο εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γνωρίσουμε τοὺς ἀνθρώπους: νὰ μάθουμε τὴν ἱστορία στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀτόμων»³². Αὐτὸς εἶναι ὁ ἕνας τρόπος.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀνθρωπογνωσία, ὀδηγούμαστε στὴν ἀνάγκη ἔνταξης τῆς «μικρῆς ἱστορίας» στὶς μεγάλες χρονικῆς διάρκειες, δηλαδὴ στὴν πλαισίωση καὶ σύνδεση τοῦ μικρασιατικοῦ φαινομένου μὲ μιὰ σειρά στοιχείων καὶ ὑποθέσεων ὅπως ὁ ρόλος τοῦ θεσμολογικοῦ πλαισίου καὶ τῶν οἰκονομικῶν μηχανισμῶν τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατίας, ὁ τρόπος πὺν διακινήθηκε τὸ ἐμπόριο τῆς 'Ανατολῆς, τὸ εἶδος τῶν πολιτισμικῶν ἀμαλγαμάτων πὺν δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν ἐπαφή μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ ρεύματα. Πάνω ἀπὸ ὅλα προκύπτει ἡ ἀνάγκη νὰ θεθοῦν κάποια νέα ἐρωτήματα στὸ παλαιό, γνωστὸ ὕψος: δὲν εἶναι αὐτοφύες οὔτε αὐταπόδεικτο τὸ «ἰδιότυπο κοινοτικὸ καθεστῶς»³³ τοῦ 'Αἰβαλιῶ· οὔτε ἀρκεῖ μιὰ ψυχολογικὴ-ἠθικὴ ἐξήγηση γιὰ τὴ μεταστροφή ἐνὸς κυβερνήτη ὅπως ὁ 'Ιωάννης Δημητράκέλλης Οἰκονόμος πὺν ἀπὸ καλὸς

32. Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Γιὰ τὴν 'Ιστορία», ἐφ. *Τὸ Βῆμα*, 24.1.75.

33. Ἐκφραση ἐπαναλαμβανόμενη· βλ. πρόχειρα καὶ Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξι-διῶτες στὴν Ἑλλάδα*, Γ', Ἀθήνα 1975, σ. 426.

«ἐξώκειλεν ἐσχάτως εἰς μεγάλας παρανομίας»³⁴. Ν' ἀπελευθερωθεῖ ἡ ἱστορία· ὄχι γιὰ ν' ἀνοιχτεῖ σ' ἕναν ἄλλο μύθο, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀπεμπλακεῖ ἡ ἴδια ἀπὸ τὶς πέδες τῶν μανιχαΐστικῶν σχημάτων στὰ ὁποῖα βρίσκεται καθηλωμένη. Μόνο τότε θὰ κατορθώσουμε νὰ προσεγγίσουμε σὲ συνθετικὲς ἐρμηνεῖες, καὶ οἱ ἐπὶ μέρους περιπτώσεις ὅπως τὸ 'Αἰβαλί θὰ μπορέσουν νὰ ἀπαντήσουν στὴ γενικὴ ἱστορικὴ μας ἀπορία.

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

34. Γ. Σακκάρη, *ὁ.π.*, σ. 32. 'Ὅπως δὴποτε, θετικὰ ἢ ἀποθετικὰ, προσωποκεντρικὴ παραμένει στὴ δομὴ τῆς ἡ ἱστοριογραφία· στὸ ἄτομο τοῦ 'Ιωάννη Οἰκονόμου ἐφαρμόζεται καὶ ἐπικεντρώνεται ἡ ἐρμηνευτικὴ δεινότητα τῶν ἱστορικῶν. Χαρακτηριστικὴ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι ἡ «Λογοδοσία τοῦ Σχολικοῦ ἔτους 1912 - 1913» ποὺ ἐκφωνεῖ ὁ γυμνασιάρχης 'Ιω. 'Ολύμπιος στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ Γυμνασίου Κυδωνιῶν τὴν 23ῃ 'Ιουνίου 1913 καὶ ὅπου τὸ ὄνομα τοῦ Οἰκονόμου ἐκφέρεται μὲ τὰ προσδιοριστικὰ «ὑπεράνθρωπος», «μεγαλοπράγμων», «ἡρωϊκὴ φυσιογνωμία» καὶ ἄλλα συναφῆ· βλ. 'Ιω. Δ. 'Αποστολάκη, *ὁ.π.*, σ. 182 καὶ πολλ.